

1572 – 1795

Van kwaad bloed, tolerantie en vrijheid

Ketters

In de loop van de 16^e eeuw kwamen nieuwe protestantse godsdienststromingen naar de Nederlanden, die door het katholieke Spaanse bewind onderdrukt werden. Protestantse werden ketters genoemd. Zij werden gevangene, gemarteld en vermoord. Dat zette kwaad bloed, en er ontstond onrust.

Ketters op de brandstapel, door prentenmaker Jan Luyken, Amsterdam 1689 (Collectie Rijksmuseum, RP-P-OB-44.344).

Oorlog

De Spaanse veldheer Alva werd gestuurd met een leger om orde op zaken te stellen. Hij stelde een bloedraad in om de ketters te berechten en ook de belastingen werden flink verhoogd met onder andere de Tiende Penning". Hierdoor ontstond grote onvrede, ook onder de edelen, dus meer kwaad bloed. De Opstand of Tachtigjarige Oorlog begon, die ons bevrijdde van het Spaanse juk en de aanzet was tot onze onafhankelijke staat en onze vrijheid.

Geuzen

Op 1 april 1572 lagen de Watergeuzen (piraatachtige vrijheidsstrijders) voor Den Briel en daarna ook voor andere steden. Op 26 juni 1572 kwamen de Watergeuzen met 13 schepen over de Merwede naar Gorinchem en eisten de stad op voor de Prins van Oranje. Na kort overleg liet de stad de Watergeuzen binnen en werd daarmee één van de opstandige steden aan de zijde van de Prins van Oranje. Maar ook ging men over van het katholieke geloof naar het protestantse geloof, terwijl toch meer dan de helft van de inwoners katholiek was.

De Watergeuzen van Lumey stichten brand en rammen de stadspoort van Brielle, 1 april 1572. Door prentenmaker Simon Fokke, Amsterdam 1752 - 1770 (Collectie Rijksmuseum RP-P-OB-79.177).

Martelaren

Kwaad bloed uit de tijd van de kettervervolgning leidde ertoe dat meteen al alle katholieke monniken in Gorinchem die de Geuzen te pakken konden krijgen, werden gevangen, gemarteld en afgevoerd naar hun hoofdkwartier, het stadje Den Briel. Daar moesten ze hun geloof afzweren, maar zij "bleven standvastig in hun geloof" en daarom opgehangen in een turfschuur. Later werden deze monniken heilig verklaard, omdat zij trouw waren gebleven aan hun geloof. Zij gingen de geschiedenis in als de Martelaren van Gorcum en werden postuum wereldberoemd.

Ophanging van de Martelaren van Gorcum in Den Briel. Door Cesare Fracassini (1838-1868) - Vatican, Publiek domein, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7359095>

Onderdrukking

Nu werd het katholieke geloof onderdrukt. Men mocht het katholieke geloof niet openlijk belijden en dus ook geen kerkgebouwen hebben. Met het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795 kregen de katholieken eindelijk officieel geloofsvrijheid. Maar in de praktijk was er nog lang discriminatie. Na 1900 trad er verbetering op en maakte geloofsverdediging plaats voor geloofsverbreding.

Sluiten van de Unie van Utrecht. In Nederland werd de vrijheid om op godsdienstig gebied te denken wat men wil (gewetensvrijheid) al in 1579 in artikel 13 van de Unie van Utrecht erkend. Het was echter alleen voor gereformeerden toegestaan om een openbare eredienst te houden. Daardoor was er geen godsdienstvrijheid, maar gewetensvrijheid. Door prentenmaker Simon Fokke (Rijksmuseum RP-P-OB-79.803).

Wandeling

Door de Opstand werd Gorinchem rond 1600 een moderne vesting en is aan het einde van de Franse periode in 1813/1814 flink beschoten. De voormalige St. Maartenskerk en veel andere gebouwen en huizen werden zwaar beschadigd. Daarom zijn er in Gorinchem zo goed als geen middeleeuwse gebouwen meer over die in 1572 nog van belang waren. Er is niets overgebleven wat verwijst naar de kettervervolgving of de Watergeuzen. Deze wandeling voert daarom langs enkele overblijfselen van het katholieke religieuze leven in die tijd en van de eeuwen van onderdrukking daarna.

1. Grote Toren

Krijtstraat 1 - Rijksmonument

Verhaal

Deze laat-middeleeuwse toren hoorde in 1572 natuurlijk bij de katholieke St. Maartenskerk. Die is tijdens het beleg van 1813/1814 zo zwaar beschadigd dat het werd afgebroken. Nu staat er een 19e eeuwse kerkgebouw; de Grote Kerk. De toren wordt nu de Grote Toren genoemd. En groot is de toren nog steeds, om niet te zeggen groots! Halverwege het kerkgebouw, aan de zijde van het Zusterhuis, zou vroeger een ondergrondse gang hebben gelopen naar het Agnietenklooster, zodat de zusters ongezien naar de kerk konden gaan. Dit verhaal is vooralsnog niet aangetoond.

Monumentbeschrijving

De toren is van ca. 1450-1517 en bestaat uit drie lagen met haakse steunberen, die met fioelenbundels versierd zijn. Baksteen met rijkelijke toepassing van Lede- en Bentheimersteen, alsmede patronen met geglazuurde stenen. Twee getraceerde nissen in ieder gevelvlak; op de N.O. hoek een traptoren en korte, achthoekige geleding als aanzet voor de spits. Van het gewelf over de benedenruimte zijn alleen de aanzetten uitgevoerd. Klokkenstoel met gelui bestaat uit een klok van A. Meurs, 1625, diam. 135 cm en een klok van S. Butendiic en J. Vorscoten, 1481, diam. 119,5 cm. Koperen zonnwijzer uit 1785.

'De Grootte Kerck toorn te Gorinchem', tekenaar: Jacob van der Ulft. Datering 1637-1689. Rijksmuseum RP-T-1913-60.

2. Kapel Agnietenklooster

Boerenstraat 11 - Rijksmonument

Verhaal

Vanaf 1401 werd de Agnieten kloostergemeenschap gevormd en was er later een Agnietenklooster. De Agnieten waren nonnen, ook wel zusters genoemd, vandaar de straatnamen Zusterhuis, Zustersteeg en Zusterstraat. Het Agnietenklooster was in de late middeleeuwen een groot kloostercomplex, begrensd door de Boerenstraat, Zusterhuis, Groenmarkt, Molenstraat en Zusterstraat. Na de overgang werden de kloosters opgeheven en de spullen verkocht om de Opstand te financieren.

Monumentbeschrijving

De voor- en zijgevel van het woonhuis stammen uit de 18e/19e eeuw. In het verlengde deel aan de Zusterstraat staat de voormalige kapel van het Agnietenklooster uit de vroege 15e eeuw. Drie fresco's op de bovenverdieping. Bij een verbouwing is het torentje van de kapel helaas gesloopt.

Detail van kaart uit 1558 van landmeter Jacob van Deventer. De kapel van het Agnietenklooster bij de rode pijl (Nationaal Archief, toegang 4.DEF. Inventarisnummer1.4-5).

4. **Kasteel de Blauwe Toren, poortje rivierzijde**

Hotel Karel de Stoute, Buiten de Waterpoort 2a

In de vloer van het hotel is nog een stukje muur zichtbaar van de voorburch van kasteel de Blauwe Toren. Ca. 30 m. rechts hiervan zat een klein poortje in de kasteelmuur, waardoor de monniken naar de schepen van de Watergeuzen zijn gevoerd en verder naar Den Briel.

De Watergeuzen voor kasteel de Blauwe toren (Collectie Regionaal Archief Gorinchem).

5. **Schuilkerk**

Langendijk 70 - Rijksmonument

Verhaal

'Dit is in Abrahams schoot' was in 1633 al een katholieke schuilkerk en is dat gebleven tot 1815. Bij de vervanging van het oude gebouw voor een nieuw in 1669, kreeg men nog problemen met de Gereformeerde Gemeente en de Vroedschap (gemeenteraad). Men vond het ontwerp van het gebouw teveel op een kerk lijken en dat mocht niet. Na aanpassing van het ontwerp en een inspectie werd het ooglukend toegestaan. Naast deze schuilkerk was er nog een schuilkerk in het huis 'De Koevoet' aan de Hoogstraat 5, met de ingang aan de Eendvogelsteeg en 'Het Kruys' aan de Langendijk, tussen de Kerksteeg en de Kraansteeg. Samen met 'Het Klooster' waren er toen dus vier schuilkerken actief.

Monumentbeschrijving

Bouwjaar: 1669. Hersteld Evangelisch Lutherse Kerk. Eenvoudig zaalkerkje oorspronkelijk oud-katholiek, verbouwd in 1842, bereikbaar via een poortje in het huis Langendijk 70-74. In de poort mooie lantaarn met neogotische motieven. Tweeklaviersorgel, in 1859 gemaakt door Kam en Van der Meulen met gebruikmaking van enig pijpwerk van J.D. Nolting uit 1809.

Schuilkerk aan de Langendijk, Dit is in Abrahams schoot, Regionaal Archief Gorinchem, *F14192*.

6. Gorcums Museum

Grote Markt 17 - Rijksmonument

Verhaal

Op Open Monumentendag is het museum gratis te bezoeken. De tentoonstelling Boeiend?! 1572 & 1672 plaatst het verhaal van de Martelaren van Gorinchem uit 1572 en het ontstaan van de Waterlinie in 1672 in een bredere context. Met historische en hedendaagse elementen reflecteren we op de impact van de Gorcumse geschiedenis en onze kijk op het heden.

Monumentbeschrijving

Voormalig stadhuis. Laat neoclassicistisch gebouw, 1860, naar ontwerp van A.W. van Dam. Het gepleisterde, rechthoekige bouwwerk heeft een middenrisaliet met fronton. De gevels worden verticaal geled door Toscaanse pilasters van de kolossale orde. Het met leien gedekte schilddak wordt bekroond door vier schoorstenen.

Het voormalig stadhuis op de Grote Markt met links de Wilhelminafontein, Regionaal Archief Gorinchem, P694.

7. Agnietenklooster

Rechts van bibliotheek - Groenmarkt 1

Verhaal

Wanneer je rechts van de bibliotheek het doodlopende straatje in gaat, zie je een merkwaardige zijgevel met smalle hoge bogen. Dat is ook nog een middeleeuws overblijfsel van het Agnietenklooster.

Gotische trapgevel van het St. Agnietenklooster achter het pand Groenmarkt 3 (Regionaal Archief Gorinchem F13602).

8. St. Nicolaas Pieck en Gezellenkerk in Gorinchem

Haarstraat 23 - Rijksmonument

Verhaal

Het katholieke geloof werd sinds de staatsvorming van Nederland in de Tachtigjarige Oorlog onderdrukt. Later werd dit een soort gedoogbeleid, waardoor de katholieken wel in zogenaamde schuikerken mochten samenkomen. Dat waren achteraf staande onopvallende gebouwen. In de buurt van de huidige kerk aan de Haarstraat stond de schuilkerk 'Het Klooster' aan de erachter liggende Oude Lombardstraat. Het was een zolderkerk op de zolder van een groot woonhuis. De kerk had ook een toegang hier, aan de Haarstraat. Pas in de 19e eeuw mochten katholieken weer eigen kerkgebouwen stichten. De bouw van deze kerken werd gereguleerd door de overheid en deels financieel ondersteund. De overheid bemoeide zich ook met het ontwerp door inzet van ingenieurs van Rijkswaterstaat. Vandaar de benaming Waterstaatskerk.

Monumentomschrijving

R.K. kerk van de heilige Maagd Maria en de Martelaren van Gorcum. Monumentale Waterstaatskerk, gewijd in 1838, architect: J. van Nune. Driebeukig bedehuis met sobere, bakstenen voorgevel, waarvan het hogere middendeel bekroond wordt door een driehoekig fronton. Spitsboogvensters. Classicistische deurpartij met muurzuilen en hoofdgestel. Boven de Westgevel een houten toren met topkoepeltje. Inwendig: Ionische zuilen en tonggewelven. Nu verbouwd tot een appartementencomplex.

Voormalig interieur van de Nicolaas Pieck en gezellenkerk. Regionaal Archief Gorinchem, F5071.

9. Gasthuispoortje

Groenmarkt 1 - Rijksmonument

Verhaal

In 1572 leidde het Gasthuispoortje van de kerk naar het Gasthuiscomplex, aan beide kanten van het achterliggende steegje. Van dit middeleeuwse complex is alleen het poortje nog overgebleven. Alle zorginstellingen waren toen ook een aangelegenheid van de Katholieke Kerk. In het Gasthuis werden gasten ontvangen, maar waarschijnlijk ook medische zorg verleend.

Monumentomschrijving

Poortje van het voormalige St. Elisabeth Gasthuis. Geprofileerde, natuurstenen gotische doorgang met steen: 1391. IJzeren kruis als bekroning.

Gasthuispoortje van het voormalige St. Elisabethgasthuis. Regionaal Archief Gorinchem, P509.

Route:

- Grote Markt
- Groenmarkt
- Achter de kerk
- 1. Grote Toren
- Kruisstraat
- Boerenstraat
- Zusterstraat
- 2. Kapel Agnietenklooster
- Boerenstraat
- Krabsteeg
- Schuttergracht
- Vestingwal
- 3. Blauwe toren
- Vestingwal langs Tolkazerne
- Buiten de Waterpoort
- 4. Stoute Karel
- Buiten de Waterpoort
- Eind
- Langendijk
- 5. Schuilkerk
- Langendijk
- Kerksteeg
- Grote Markt
- 6. Gorcums museum
- Groenmarkt
- 7. Agnietenklooster
- Groenmarkt
- Tinnegietersteeg
- Botersteeg / passage
- Kwekelstraat
- 8. St. Nicolaas Piek kerk
- Haarstraat
- Gasthuisstraat